

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING DRAMATURGIK MEROSI VA
TA‘LIM-TARBIYA MASALALARI

Nyutonova Xilola Lochinbekovna

Urganch RANCH texnologiya

universiteti o‘qituvchisi

nyutonovaxilola@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning dramaturgik merosi, xususan, jadid dramaturgiyasi taraqqiyotida tutgan o‘rni hamda asarlarida ilgari surilgan ta‘lim-tarbiya masalalari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Muallifning dramatik asarlari orqali yosh avlodni ma‘rifat, vatanparvarlik, ijtimoiy mas‘uliyat va axloqiy yetuklik ruhida tarbiyalash g‘oyalari ochib beriladi. Tadqiqotda tarixiy-mantiqiy, qiyosiy-tahliliy va pedagogik interpretatsiya metodlari qo‘llanildi. Natijalar Behbudi dramaturgik merosining bugungi ta‘lim jarayonida samarali tarbiyaviy resurs ekanini asoslaydi.

Kalit so‘zlar. jadidchilik, dramaturgiya, ta‘lim-tarbiya, ma‘rifatparvarlik, vatanparvarlik, pedagogik g‘oya.

Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning dramaturgik merosi, xususan, jadid dramaturgiyasi taraqqiyotida tutgan o‘rni hamda asarlarida ilgari surilgan ta‘lim-tarbiya masalalari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Muallifning dramatik asarlari orqali yosh avlodni ma‘rifat, vatanparvarlik, ijtimoiy mas‘uliyat va axloqiy yetuklik ruhida tarbiyalash g‘oyalari ochib beriladi. Tadqiqotda tarixiy-mantiqiy, qiyosiy-tahliliy va pedagogik interpretatsiya metodlari qo‘llanildi. Natijalar Behbudi dramaturgik merosining bugungi ta‘lim jarayonida samarali tarbiyaviy resurs ekanini asoslaydi. XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida jadidchilik harakati milliy uyg‘onishning muhim bosqichini tashkil etdi. Bu harakat vakillari orasida Mahmudxo‘ja Behbudi nafaqat publitsist va jamoat arbobi, balki milliy dramaturgiyaning poydevorini qo‘ygan ijodkor sifatida alohida ajralib turadi. Behbudi dramatik merosida jamiyatni isloh qilish, ta‘limni yangilash va shaxs kamolotini ta‘minlash masalalari markaziy o‘rin egallaydi. Shu bois uning dramaturgiyasi pedagogik mazmun va tarbiyaviy imkoniyatlar nuqtayi nazaridan kompleks tahlilni talab etadi.

Behbudi ijodini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlarda asosan jadid dramaturgiyasining shakllanishi, ijtimoiy tanqid va ma‘rifatparvarlik g‘oyalari

yoritilgan. Ayrim ishlarda “Padarkush” dramasiining ijtimoiy-axloqiy mohiyati tahlil qilingan bo‘lsa-da, dramaturgik merosning ta’lim-tarbiya tizimi bilan uzviy aloqasi yetarli darajada umumlashtirilmagan. Mazkur maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratiladi. Behbudiy dramatik asarlarida jaholat va ma’rifat qarama-qarshiligi asosiy konflikt sifatida namoyon bo‘ladi. Muallif jamiyatdagi ijtimoiy illatlarni ochib berar ekan, ularning ildizini savodsizlik va tarbiya yetishmasligida ko‘radi. Bu yondashuv dramaturgiyani bevosita pedagogik diskursga olib kiradi. Behbudiy asarlarida ta’lim-tarbiya masalalari bevosita didaktik shaklda emas, balki badiiy obrazlar, konflikt va dramatik vaziyatlar orqali beriladi. Xususan, “Padarkush” dramasida ota-onaning mas’uliyati, farzand tarbiyasidagi beparvolikning fojeaviy oqibatlari ochib beriladi. Bu esa tomoshabin va o‘quvchini mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Behbudiy dramaturgiyasi milliy ongini uyg‘otishga xizmat qiladi. Asarlarda millat taqdiri, vatan ravnaqi va jamiyat oldidagi burch masalalari ko‘tarilib, shaxs tarbiyasining ajralmas qismi sifatida talqin etiladi. Bu jihat Behbudiy merosini fuqarolik tarbiyasida muhim manbaga aylantiradi. Bugungi ta’lim tizimida dramatik asarlarni o‘qitish jarayonida interfaol metodlar, sahnalashtirish va muammoli tahlil usullaridan foydalanish Behbudiy asarlarining tarbiyaviy samaradorligini oshiradi. Dramaturgik matnlar o‘quvchilarda tanqidiy tafakkur, axloqiy baholash va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mahmudxo‘ja Behbudiyning dramaturgik merosi jadidchilik davri ijtimoiy-pedagogik tafakkurining yorqin ifodasidir. Uning asarlarida ilgari surilgan ta’lim-tarbiya g‘oyalari bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Mazkur merosni ta’lim jarayoniga ilmiy asosda joriy etish yosh avlodni ma’naviy yetuk, vatanparvar va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Behbudiy tomonidan yozilgan *Padarkush* (1911 da yozilgan, 1913da nashr qilingan, sahnalashtirishlari 1914 yilda) o‘zbek adabiyotida ilk milliy drama sifatida tortib olinadi. Asar 3 parda va 4 lavhadan iborat bo‘lib, oddiy, ammo og‘ir ijtimoiy muammolar — savodsizlik, oilaviy ziddiyatlar, axloqiy inqirozni dramatik shaklda ochib beradi. *Padarkush* milliy teatrni shakllantirishda boshlang‘ich impuls bo‘ldi; u orqali tomoshabinlar orasida badiiy ta’sir, ijtimoiy tanqid va ma’rifatparvar g‘oyalar tarqatildi [1].

Ilmiy tadqiqotlar *Padarkush*ni nafaqat adabiy yangilik sifatida, balki pedagogik asar — tajriba darsi, ijtimoiy ibratnoma sifatida ham baholaydi. Drama qahramonlarining trayektoriyasi va ularni shakllantiruvchi ijtimoiy sharoitlar ta’lim-tarbiya masalalarini ko‘taradi: ota-ona va bolaning tarbiyasi, maktabning roli, savodsizlikning oqibatlari.

Behbudiy jadid maktablari (yangicha o‘qitish usuli) tarafdori bo‘lib, an’anaviy madrasaviy ta’limni tanqid qildi va xalq ta’limi islohlari ilgari surdi. Uning pedagogik yondashuvi quyidagilar bilan belgilanadi:

Behbudiy matbuot va sahna orqali ham tarbiya ishlari bilan shug‘ullangan — u teatrni ijtimoiy ongini oshirish vositasi sifatida ko‘rdi. Uningcha, sahna tomoshabinga nafaqat ko‘ngil ochish, balki axloqiy va ma’rifiy xabar yetkazish imkonini beradi. Shu sababli uning dramalari — ayniqsa, *Padarkush* — o‘quv-tarbiyaviy funksiyani bajaradi [2].

1. **Savodsizlik va uning oqibatlarini** — savodsiz oilalarda tarbiya yetishmasligi natijasida yuzaga kelgan ijtimoiy halokatlar dramatik markazni tashkil etadi. (*Padarkush* misoli).

2. **Ijtimoiy mas’uliyat va ota-ona roli** — ota-ona mas’uliyati, tarbiya va oilaviy nazorat masalalari ko‘tariladi [3].

3. **Maktab va ma’rifatning ijobiy kuchi** — Behbudiy sahnada maktab va o‘qituvchiga nisbatan ijobiy tasvirlarni kiritib, ularni jamiyatni rivojlantirish agentlari sifatida ko‘rsatadi.

Behbudiyning uslubi soddaligi, xalq talaffuzi va an’anaviy she’riyat unsurlarini dramaturgik matnga moslashtirish orqali xalq orasida tez qabul qilindi. U «milliy tragediya» atamasini ishlatgan va dramatik asarni mahalliy ijtimoiy haqiqatdan chiqarilgan ibratnoma sifatida tashkil qilgan. Bu esa uni nafaqat adabiy, balki etnopedagogik jihatdan ham qimmatli qiladi.

Behbudiy ijodi o‘zbek milliy teatrining shakllanishida, jadid adabiyotining rivojlanishida va ta’lim islohotlari konsepsiyasida asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Uning ishlari keyingi dramaturglar va pedagoglar uchun ilmiy-amaliy mo‘ljall bo‘lib xizmat qildi. So‘nggi tadqiqotlar Behbudiyning asarlaridagi pedagogik komponentni yangi metodologik nuqtai nazardan o‘rganmoqda (asmliy dramaturgiya va tarbiya bog‘liqligi).

• **Maktab darsliklarida Behbudiy asarlarini integratsiya qilish** — *Padarkush* va qisqa hikoyalar maktabda ijtimoiy va axloqiy tarbiya darslari uchun material bo‘lishi mumkin.

• **Teatr-pedagogika kurslarini yaratish** — sahna orqali tarbiyaviy intervensiyalar (rolli o‘yinlar, dramatisatsiyalar) Behbudiy g‘oyalarini amaliy tatbiq etadi.

Mahalliy madaniyatga moslashtirilgan ibrat-darslar — asarlarni mahalliy kontekstda muhokama qilib, yoshlar ongida mas’uliyat va ma’rifat tamoyillarini shakllantirish.

Mahmudxo‘ja Behbudiyning dramaturgik merosi, ayniqsa “Padarkush” dramasi, o‘zbek milliy adabiyoti va pedagogik tafakkurining shakllanishida muhim tarixiy-badiiy hodisa hisoblanadi. Ushbu asarda ilgari surilgan ilm-ma’rifat, axloqiy poklik, oila va jamiyat mas’uliyati, vatanparvarlik kabi g‘oyalar jadidchilik harakatining asosiy maqsadlari bilan uzviy bog‘liq holda badiiy ifoda etilgan [5].

Xulosa. Behbudi teatrni shunchaki estetik hodisa emas, balki kuchli tarbiyaviy vosita sifatida talqin etadi. “Padarkush” dramasi orqali muallif yosh avlod ongiga ta’sir ko‘rsatish, ularni jaholatdan yiroq, ilmiy va ijtimoiy mas’uliyatli shaxs sifatida tarbiyalash g‘oyasini ilgari suradi. Asardagi dramatik ziddiyatlar o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijtimoiy muammolar mohiyatini anglashga undaydi. Shu jihatdan, Behbudiyning dramaturgik merosi bugungi ta’lim-tarbiya jarayonida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Uni umumta’lim maktablari va oliy ta’lim tizimida o‘rganish o‘quvchilarda milliy ong, tarixiy xotira va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada, Behbudi asarlari zamonaviy pedagogik jarayonda samarali tarbiyaviy manba sifatida e’tirof etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kocaoğlu T. Türkistan’da türkçe ilk tiyatro eseri: Mahmud Hoca Behbudi’nin “Pederküş” (1913) Piyesi // *Central Asian Journal of Turkic Studies*. — 2004.
2. Fitrat A. *Tanlangan asarlar*. — Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
3. Karimov N. *XX asr boshlarida o‘zbek adabiyoti*. — Toshkent: O‘qituvchi, 1993.
4. Qosimov B. *Jadidchilik harakati va ma’rifatparvarlik g‘oyalari*. — Toshkent: Fan, 2004.
5. Yo‘ldoshev E. Jadid adabiyotida ta’lim-tarbiya masalalari // *O‘zbek tili va adabiyoti jurnali*. — Toshkent.
6. Sultonov I. *Adabiyot nazariyasi*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
7. econferences.ru